

B E L L E T E N

Cilt : XXIV

Ekim 1960

Sayı : 96

NAYMAN BOYUNUN SOYU MESELESİ

ABDÜLKADİR İNAN

XII-XIII. yüzyıllarda bugün Moğolistan denilen ülkede egemenlik için çarpışan Kereyit, Nayman, Merkit, Ongut (Aktatar), Tatar, Oyrat ve başka birçok boy ve ulusların soyu (ırkları) meselesi aşağı yukarı bir asırdan beri önemli tartışma konusu olmuştur. Bunlardan Kereyitlerle Naymanların Türk soyundan oldukları ve XIII. yüzyılda Türkçe konuştukları tarihçi Howorth tarafından kesin olarak iddia edilmiştir (History of the Mongols, Part I, p. 694). Rus bilginleri ise Çingiz'in meydana çıktığı devirde Moğolistan'ın baştan başa Moğol soyundan olan boylarla işgal edilmiş bulunduğunu iddia ediyorlardı, şimdi de bu fikirde ısrar ediyorlar¹. Yukarıda adı geçen boylardan Nayman boyunun soyu ve dili meselesi son yıllarda Japon bilgini S. Murayama tarafından tekrar ortaya konulmuştur². S. Murayama, Naymanların Türk soyundan olduklarını ve Türkçe konuştuklarını, şüpheye yer bırakmıyacak şekilde ispat etmektedir. O, Howevort'ın delillerini naklettikten sonra Reşid-ed-din ve "Moğolların gizli tarihi"nde bulduğu delilleri de buna eklemektedir.

Howorth, Nayman ve Kereyitlerin Türk olduklarına delil olarak hanlarının ve kumandanlarının adlarının Türkçe olduğunu (İnanç Bilge Buka Han, Tay Buka, Köksev, Yedi Tuğluk...) gösteriyordu.

¹ İ. P. Petruşevski'in Sbornik letopesey (Cami'-et-Tevarih'in yeni tercümesi) için yazdığı önsöz, c. I, Moskova-Leningrad 1952, s. 29.

² S. Murayama, Sind die Naiman Türken oder Mongolen? (Central Asiatic Journal, volume IV, No. 3, s. 188-198).

Howorth'tan sonra bu meseleyi Rus bilgini N. A. Aristov, daha geniş bir şekilde ele aldı. Onun mütalâasına göre IX. yüzyılda Uygur devletinin dağılışından Çingiz'in zuhuruna kadar bütün Moğolistan baştan başa Türk boylarıyla meskûndü; Moğollar ise ancak kuzeyde bulunuyorlardı. Aristov, Karahıtay ve Cürçenler devrine ait Çin kaynaklarının verdiği bilgilerle "Moğolların gizli tarihi" ve Reşid-ed-din'in verdikleri bilgileri karşılaştırarak IX. yüzyılın ortalarından Çingiz devrine kadar Moğolistan'ın etnografik durumunu şöyle tasvir ediyor: Güney-doğuda Ongut (yahut Tatabi) boyu, onların kuzeyinde kalabalık Tatar boyları, bunlardan daha kuzeyde, biraz batılarında, Kereyitler, Calayırlar ve Moğollar bulunuyordu; bunların çoğu Onon ve Kelüren ırmaklarında idiler. Bu boyların batısında, Tamir ve Orhon ırmaklarından İrtiş boyuna kadar Naymanlar, bunların kuzeyinde Selenge ırmağı boyunca Merkitler, Kosogol ve Tannaulada Oyratlar, Tubalar ve türlü "orman ulusları" bulunuyordu. Yenisey ırmağında Kırgızlar, bunların batısında, Altay'da Telesler ve başka boylar...³ Aristov bu boylardan Ongut, Nayman, Kereyit ve Tatarların Türk soyundan olduklarını kesin olarak iddia ediyor. Ona göre bu Türk boylarının büyük bir kısmı, Moğollar tarafından sıkıştırılıp, batıya göç ettiler, bir kısmı da Moğolistan'da kalıp moğollaştılar. "Ongut, Calayır, kısmen Kereyit ve Naymanların alını yazısı böyle oldu"⁴.

Çingiz Han'ın meydana ilk atıldığı sırada Moğolistan'da iki kuvvetli hanlık vardı: Nayman ve Kereyit hanlıkları. Her ikisi de sözde nesturî hıristiyan sayılırlardı⁵. Moğolistan'ın en kuvvetli hanlığı Nayman hanlığı idi. Berezin'in fikrine göre "nayman" moğolca "sekiz" demek olduğuna göre bu sayı adı sekiz boydan kurulmuş

³ N. A. Aristov, Zametki ob etniçeskom sostave türkiskih plemen i narodnostey (Jivaya Starina, 1896, VI. yıl, s. 304-305).

⁴ Yine orada s. 306.

⁵ Naymanlar Hıristiyan sayıldıkları halde şamanlıkta devam ettikleri "Moğolların gizli tarihi"nin naklettiği şu hikâyeden iyice anlaşılmalıdır: "Naymanlı Tayang Han'ın anası Gürbesü: "Onghan geçmiş zamanın büyük Hanı'dır. Onun kafasını buraya getiriniz. Eğer bu kafa hakikaten Onghan'ın ise onun için âyin yapalım" dedi. Kafayı beyaz bir keçe üzerine koydurdu. Gelinlerini topladı, içki hazırlattı, telli sazlar çaldırarak eline kadeh alıp âyine başladı..." (A. Temir tercemesi, s. 111).

olan bir boylar birliğini bildirmiş olacaktır⁶. Aristov bu mütalâaya itiraz ederek şöyle diyor: “Bana öyle geliyor ki Moğolca ‘sekiz’ demek olan ‘nayman’ kelimesinin bir Türk boyuna ad olması mümkün değildir. Naymanlar çok eski devirlerden beri bir Türk boyu idi... Bu adın Katun ırmağının ayağı olan Nayma ırmağından alınmış olmasını düşünmek gerçeğe daha uygun olur. Bu boy önceleri bu ırmakta yaşamış olabilir”⁷. Bu Nayman adına S. Murayama da bir notunda dokunmuştur. Ona göre “bu boyun gerçek adının Moğolca ‘sekiz’ demek olan ‘nayman’ olması şayanı itimat değildir. Çingiz zamanında Moğollar bu adı [bu boyun Türkçe adını] Moğolcaya çevirmiş olabilirler. Naymanların kendileri kendilerine ne ad verdiklerini bilmiyoruz. Türkçe kelimelerde önses (Anlaut)de ‘n’ sesi bulunmadığına göre ‘nayman’ kelimesi Türkçe olamaz. Fakat bu isim herhangi bir ses değişimi sonucunda meydana gelmiş bir kelime de olabilir...”⁸.

S. Murayama, Nayman ulusunun türklüğü veya moğolluğu üzerine yazılan yazıların özetini verdikten sonra Naymanların Türk soyundan olduklarını ispat için “Moğolların gizli tarihi”nden aldığı şu kişi adlarını sıralıyor: 1. İnança Bilge Kan (Reşid-ed-din’de: İnanç Bilge Buku Han). 2. Tayang Kan, İnanç Bilge Kan’ın oğlu. Reşid-ed-din’e göre Tayang Çince tay-wang’dan olup ‘hükümdar oğlu’ demektir; yine ona göre Çin hükümdarı tarafından verilen bir ünvan olup “büyük hükümdar” demekmiş, Tayang’ın adı Tay-

⁶ TVO, V, 264.

⁷ Aristov, Zametki, s. 361.

⁸ S. Murayama, s. 190 (not). ‘Nayman’ kelimesinin Moğolca ‘sekiz’ demek olduğunda şüphe yoktur. Bir Türk boyunun adı olan bu ‘Nayman’ kelimesi üzerinde Aristov ve Murayama’nın ileri sürdükleri tahminler yersizdir. Bunların başbuğu olan Küçlüg Han Cemal-i Karşî’de “Küçlüg as-segizi” tesmiye edilmiştir (Mülhakat-as-surah Barthold yayımı, s. 133: يوسف قدرخان سنة ٦٠٧ قريبا من عهد المغوليته في اوخر دور كورخان قرا خطاي وهو كان معاهده الكوجلوك خان السغيزي النصراني وهو الذي حارب كاشغر مرارا). Bu (اونك خان كه سرور قبائلي كرايت وساقيز بود). Bu ‘sagis’ ve ‘sakız’ kelimelerini Yakut Türkçesindeki ‘agıs’ (yani sekiz, Pekarski, s. 25) ile karşılaştırmak mümkündür. Herhalde ‘Nayman’ adı “Sekiz” denilen bir Türk ulusunun adının Moğolcaya çevrilmesinden ibarettir. Sayı adı taşıyan Türk boyları çoktur. Nayman boyunun adı hakkında yine bk. A. Zeki Velidi Togan: Moğollar, Çingiz ve Türklük, İstanbul 1941, s. 12.

buka idi⁹. 3. Buyruk Kan, İnança Bilge'nin oğludur; Tayang'ın küçük kardeşidir. 4. Küçlük Kan, Tayang'ın oğludur, Reşid-ed-din'e göre Küşlük 'kuvvetli' demektir. 5. Kürbesü, İnança Bilge'nin karısı, Reşid-ed-din'e göre Tayang'ın karısıdır (S. Murayama bu adın Türkçe olduğunu, açıklamadan, kabul etmiştir). Reşid-ed-din bu kelimenin etimolojisini vermiyor. 6. Kökse'ü~Kökseğü Sabrak. Tayang Han'ın uyruklarındandı. Bu ad Reşid-ed-din'de Köksü şeklindedir. Ona göre Köksü "öksürük ve göğüs hastalığı ile sesi kısık adam" demektir¹⁰. 7. Kori sübeçi. Bu da Tayang Han'ın uyruklarından biri idi. Bu adam Kereyit Hanı Toğrulı Titig Sakal denilen yerde esir aldı. S. Murayama bu Sübeçi adını eski Türkçedeki 'suvçi' "Pilot" kelimesiyle izah edilemez mi? diyor. 8. Yedi tubluk. Bu da Tayang'ın uyruklarından biridir. Reşid-ed-din'e göre: Yedi tuğluğ yani 'yedi sancaklı' demektir. 9. Torbi taşı. Bu 'türbe taşı' demek olacaktır. S. Murayama'ya göre 'türbe'¹¹ (Mausoleum) kelimesi Türklere arapçadan geçmiştir. Naymanların Arapçaya yabancı olmadıklarını Reşid-ed-din'in şu sözleri göstermektedir: "Naymanlara yakın ve yurtları bitişik olan boylardan biri Tikin boyu idi. Bunların hükümdarı Kadir Buyruk idi. 'Kadir' büyük ve kuvvetli demektir. Moğollar bu adı bilmedikleri için bunu Kacir Han söylerler. Bazı Moğol ilâçları vardır. Bunlara şimdi 'kacir' derler, eski zamanda ise 'kadir' yani 'kuvvetli ilâç' demişlerdir" (Sbornik I, 1 s. 139-140)¹².

Murayama, Nayman meselesinin izahı için çok önemli bir delil olarak Nayman hanı İnança Bilge Han'ın oğlu Tayang için söylediği

⁹ Eski Türkçede 'tayangu' kelimesi 'mabeyinci ve perdedar' demektir (DLT, III, 282, terc. 380). Tayang adının bu kelime ile ilgisi olmaz mı?

¹⁰ Kökseü (Radloff, Wb. III 38, 1229-1230) veremli, hastalıklı, öksüren adam. Bu açıklama Reid-ed-Din'nin izahına tıpatıp uygundur.

¹¹ S. Murayama'nın Torbitaşı adını 'Türbetaşı' ile açıklaması bana garip geliyor. Arapça 'türbe' terimi doğu Türk lehçelerinde tesbit edilmiş değildir. Bu adı 'torba' (Radloff, Wb. III, 1189) kelimesiyle açıklamak daha uygun olsa gerek.

¹² S. Murayama'nın 'kadir' kelimesini Arapça 'qadir' kelimesinin Türkçeye geçmiş şekli zannetmesi gerçeğe uygun değildir. Bu 'kadir' kelimesi çok eski bir öztürkçe kelimedir. Eski Türk yazıtlarında da bulunuyor (Radloff Wb. II, 326). 'Kadirkan' Kül Tigin yazıtında bir orman adı olarak geçer (büyük yazıt 2. satır). Bu kelimeyi Kâşgarlı Mahmud 'sert' kelimesiyle açıklamıştır (kadir neng "sert nesne" c. I, 304, B. Atalay çevirmesi s. 364). Çağdaş doğu Türk lehçelerinde bu kelime 'kazır' söylenir (Radloff, Wb. II, 339). Yine bk. S. Malov, Pamyatniki drevnetürkskoy pismennosti (sözlük kısmı) s. 409.

sözleri gösteriyor. “Moğolların gizli Tarihi”nde bu sözler Nayman emiri Kökseü Sabrak tarafından şöyle naklediliyor: “İnança Bilge qan ügülele’e. Emejala’ui. Ere bi ötölbe. Ene Tayang-yi elbesü’er töre’üle’e. Ai Torluq töregsen köün minü törülmiş. Olon doromjin ma’ui ulus minu asarju barin çidaqui-u? ke’ele’e”. Bu parçayı Haenisch şöyle tercüme ediyor: “İnanç Bilge Han bir zaman demişti: “Karım gençtir, ben ise ihtiyarım. Bu Tayang’ı ancak dua ile türettim. Hey, benim zayıf doğmuş oğlum Torilmiş kötü ve bozuk çok ulusumu idare edebilecek ve sıkı tuta bilecek mi?”¹³. Metindeki törilmiş kelimesini Haenisch, Tayang Han’ın bir lâkabı diye anlamıştır ki bu gerçeğe uygun değildir. Murama’ya göre torluk kelimesi de Türkçedeki ‘torlak’ kelimesiyle karşılaştırılmalı idi. Törilmiş kelimesi Türkçe ‘doğmuş’ demektir; elbesü kelimesi de Türkçedir. “Gizli tarih” yazarı İnança Bilge Han’ın sözlerini olduğu gibi doğru vermek istemiş olsa gerektir. Bu sözler gösteriyor ki Nayman Hanı ve ulusu Türkçe konuşmuştur¹⁴. “Elbesü” kelimesini Türkçe sayan yazar bunun için bir kaynak göstermemiştir. Herhalde televüt Türkçesindeki ‘elbi’ (Radloff, Wb. I, 831) kelimesini gözönünde bulundurmuş olsa gerektir. Bu kelime “ilâcın ve şaman duasının kudreti, kuvveti” anlamındadır (“kamın elbisi bolbodı=kamın duası bir şey yapmadı”). Bu kelimeyi Kâşgarlı’daki ‘yelwi’ (sihir, afsun) kelimesiyle (DLT, III, 34) de karşılaştırmak mümkündür.

Naymanların Türk olduklarına delil olarak S. Murayama Reşid-ed-din’in Baytarak-belçir denilen bir yer adı hakkında verdiği bilgiyi naklediyor. Bu adı Reşid-ed-din şöyle açıklıyor: “Bu yerin Baytarak belçir tesmiye edilmesinin sebebi şudur ki bir vakit Nayman Hanı Ongut Hanı’nın kızıyla evlendi. Bu kızın adı Baytarak idi. Naymanlarla Ongutlar beraber bu yere gelip düğün yaptılar. Belçir demek otu bol, bereketli step demektir. Bu iki isimden bir isim [Baytarak-belçir] teşkil edildi. Moğollar bu yer adının mânasını iyice anlamadıkları için Baytarak kelimesini Baztarak şeklinde söylediler” (Sbornik. I, 2 s. 113). Murayama’ya göre Naymanlarla Ongutların dilini Moğollar bilmiyorlardı, çünkü Naymanlar ve Ongutlar Türktü ve Türkçe konuşuyorlardı.

¹³ E. Haenisch, Die Geheime Geschichte der Mongolen, Lpz., 1941, s. 76; Ahmet Temir, Moğolların gizli tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayını 1948, s. 111-112.

¹⁴ Murayama, s. 196.

Naymanların Türk ırkına mensup olduklarına delil olarak Murayama'nın (s. 96—97) gösterdiği delillerden biri de Çin'deki Moğol sülâlesinin son zamanlarında yaşamış olan T'ao-tsung'i'nin Cho-keng lu¹⁵ adlı eserinde yaptığı imparatorlukta ulusların etnik tasnifidir. Bu tasnife göre Karluk, Kıpçak, Tangut, Asut, Tuba, Kanglı, Uygur, Sartagul, Nayman, Serkes, Töböt, Ongut, Karakıtay, Kamul... ulusları Moğol olmıyan uluslardandır. Buna göre Naymanlar da Moğol değildir.

Nayman Han'ı Tayang Han'ın anası Nayman kraliçesi Gürbesü'nün Moğollar hakkında söylediği sözler Nayman meselesi bakımından dikkate değer. O, Moğollardan bahsederken şöyle diyor: "Onları (Moğolları) ne yapalım? Moğol ulusu pis pis kokar, kara giyim giyer. Şimdilik bizden uzakta bulunuyorlar, orada kalsınlar"¹⁶. Gürbesü Hatun'un bu sözleri Naymanların Moğollardan başka bir ulus olduğunu ispat eder. Naymanlarla Kereyitlerin buldukları sahadaki yer adlarının çoğu Türkçedir. Kuba Kaya, Ulug Tag, Kara Buka, Yedi Kurgan, Titig Sakal, Argal Geyögi (geyiği), Buğra Keer, Kızılbaş... gibi birçok isimler vardır¹⁷.

* * *

Yukarıda adı geçen Aristov'un Türk uluslarının etnik menşeleri hakkında yazdığı eser birçok bilgilerin dikkatini çekmişti. O cümleden akademisyen V. Barthold uzunca bir makale ile bu eserin eleştirme ve çözümlemesini yapmıştı (ZVO, XI, 341-356). O bu eleştirmesinde bu eserin etnografya bakımından çok değerli bir emek ürünü olduğunu takdir etmekle beraber yazarın Nayman, Kereyit, Ongut v.b. boylara dair mütalâa ve hükümlerini kabul etmiyor, bilimsel gerçeklere aykırı buluyor ve şöyle diyor: "Aristov'a göre VI. yüzyılda Türk devletini kuran Tukyuların komşuları olan Tatabi (Ongut) ve Tatarlar da Türk ırkındandı... Asrımızın (XIX. yüzyılın) başlarında yazan müsteşriklerin çoğu, XIII. yüzyıl Moğolistan'ının etnografik durumu bugünkü durumundan farksız olduğunu,

¹⁵ Murayama'nın T'ao tsungi'den naklettiği tasnife çok benzeyen bir tasnifi Aristov Palladius'un Yuan-şi tercemesinden nakletmiştir (Zametki, s. 363; yine bk. Abdülkadir İnan, Ongutların menşei meselesi, Belleten, c. VIII, s. 453).

¹⁶ Ahmet Temir, Moğolların gizli tarihi, s. 112.

¹⁷ Moğolların gizli tarihi ve Reşid-ed-Din'in Cami' at-Tevarih'inde böyle türkçe yer adları çok bulunur.

Çingiz'den önce de bütün Moğolistan'ın Moğol menşeli uluslarla meskûn bulunduğunu zannederlerdi. Sonra bazı etnograflar bu uluslardan birçoğunun Türk ırkına mensup olduklarını ispata çalıştılar; bu meselede Howorth herkesten ileri giderek Moğolistan'ın kudretli uluslarını, hele Kereyit, Nayman, Merkit boylarının Türk olduklarını kabul etti. Aristov ise daha ileri giderek Howorth'un Moğol veya Tonguz saydığı Tatar ve Ongut uluslarını bile Türk saymaktadır... Naymanlar Moğol idi. Bu adı Nayma (ırmağı) adından çıkarmak boş bir iddiadır.”

V. Barthod'un bu kesin hükümlerinden kırk yıl geçtikten sonra Moğolistan'da yapılan arkeolojik araştırmalarla Ongutların Türk olduklarını kesin olarak ispat eden belge bulundu. Bu belge Süryani harfleriyle Türkçe yazılan Ongut mezar taşlarıdır¹⁸. Demek oluyor ki arkeoloji araştırmaları tarihçi Barthold'u değil, etnografyacı Aristov'u haklı çıkardı. Çingiz'in egemenliğini kendi isteğiyle kabul eden Ongut beyinin adının Alakuş Tigin olması da bu boyun Türk olduğuna delâlet ediyordu. Moğolistan'da arkeoloji araştırmaları ilerledikçe Naymanlara ait bu gibi yazıtların bulunması da pek mümkündür.

¹⁸ Dr.K. Groenbech, Turkish Inscriptions from Inner Mongolia (Monumenta Serica, t. IV, 1939-1940, s. 305-308). Bu makalenin tercümesi Dr. Muhaddere Özerdim tarafından yapılmıştır: İç Moğolistan'da Türk yazıtları (Belleten, c. VIII, s. 457-460). Yine bk. Abdülkadir İnan “Ongutların menşei meselesi” (aynı dergide sah. 453-456).

